

ROSTA

ADY, BABITS, KOSZTOLÁNYI* – AZ ADY-VITA MAI ÁLLÁSA

1912-ben, a *Nyugat* jún. 16. számában Szász Zoltán *Petőfi revíziója* címen különvéleményt terjesztett elő a XIX. század legismertebb, legszívesebben olvasott költőjéről. A különvélemény főbb pontjai a következők voltak: Petőfi „a világirodalom legizléstlenebb lírikusa“, „legtöbb verse tűrhetetlenül fűzfapoétikus jellegű“ s költészete „egy-két tucat nagy versén kívül csupa olyan silányság, ami mintaképe a fűlbántó fűzfapoézisnak“. Ilyen zseni-reviziókra a világirodalom történetében bőven van példa, azért semmi különösebb álmétkodásra valót nem találtam benne, amikor az elmúlt hetekben a *Toll* c. hetilapban *Az írástudatlanok árulása* címen Kosztolányi Adyt vette revízió alá s vele épen olyanformán végez, mint Szász Zoltán Petőfivel. Nagy ügyet nem csináltam volna ebből a kuriózumból – hiszen a köztudat szerint Ady a magyar költészetben már elfoglalta a maga méltó helyét –, ha a jeles költő cikkéhez csatlakozó meglepő hozzászólások nem kényszerítettek volna rá, hogy én is megszólaljak. Babits pl. „örül“, hogy Kosztolányi „a tiszta irodalom szempontjait és a tiszta kritika hangját hallatja“ s bár neki, Babitsnak, merőben más a véleménye Adyról, mégis „hasznos“-nak tartja ezt a Kosztolányi-féle kritikát, mert „kitűnő értő szájából jön“.

Bevezetőbe egész röviden csak annyit kérdek: vezetettek-e a „tiszta irodalom szempontjai és a tiszta kritika“ olyan eredményhez, mely Babits szerint is elfogadhatatlan. Ha egy kritikai fejtegetés végső tételeiben összeomlik, nem arra kell-e gondolnunk, hogy a szempontokban, a kiindulásban, az egész kritikai eljárásban kellett valami megtévedésnek, elfogultságnak vagy önkénykedésnek lennie s ez a vizsgálódásnak olyan módjára vall, ami inkább tisztátalan, zavaros és nem „tiszta“ forrásból fakad. Szeretnénk egy kicsit helytállóbb logikát, olyan írótól, mint Babits, aki után nemcsak az olvasó-, hanem az íróközönség jelentékeny része is szalad. De hát vegyük kezünkbe magát a Kosztolányi cikket, lássuk, mi van benne.

*

Kosztolányi meglehetősen nagy feneket kerít az Ady revíziójának. Először az Ady-költészetnek és a kritikának egymáshoz való viszonyát igyekszik tisztázni. Helyzetrajza a következő:

1. Ady gyönyörű indulása után egymásra ontotta ve g y e s é r t é k ű verseit, majd kezdett belezuhanni abba a tűrhetetlen modorosságba, mely végül teljesen elnyelte. Az írástudók, a „jobbak“, átállottak kifogást emelni ellene, még magas művészi okokból is, mert nem akartak barbár támadóival cimborálni. Továbbá azért se lehetett józan bírálatot írni róla, mert ez Ady elvakult fullajtárjai miatt vált lehetetlenné. És Ady maga se bírta el a kritikát, a legenyhébbet se.

2. Az Ady halála után évek, a háború utáni korszak mindenütt a világon a rajongó, türelmetlen, félművelt emberek Eldorádója volt. Egymás után tűntek föl Ady biblia magyarázói. Ezek a verseit részint fizikai, részint metafizikai szempontból osztályozták ... belepapoltak tücsköt-bogarat, minden zenére süket fülükkel tagolgatták ütemeit ... Jóslatokat olvastak ki verseiből ... (az Ady-matinékon, -délutánokon és -estéken) izgatott tömegek öklöztek jegyekért ... míg a Petőfi-centennárium alkalmával hangversenytermeink kongtak az ürességtől ... Az írástudók, a költők és írók, akik egyedül vannak hivatva ilyen pörökben dönteni, távol állottak a műkedvelők e szomorú játékától. Néha borzongva, néha mosolyogva szemlélték, hogy fonódik egy koszorú csupa félreértésből. Nem vettek részt a népnépélyen. Egyre inkább növekedett azoknak a száma ... akik a fékevesztett tömjénezők magasztalását gyermekesnek találták s úgy érezték, hogy Adyt mint költőt és művészt példátlanul, igazságtalanul túlbecsülik ... Mindezt szerették volna kikiabálni. Ellenben a divat háborgása megakadályozta szándékukat Mi az igaz és helyes beállítása a tényeknek ezekkel a ferdítésekkel szemben?

Merőben valótlan, hogy az u. n. jobbak bármi okból is ne írhattak volna szabad bírálatot Ady költészetéből. Elvégre azért, mert nem értettek egyet Ady barbár támadásaival, Ady igazi értékeinek elismerése mellett rátéríthették volna a szót Ady fogyatkozásaira is. Hogy Ady mennyire elbírta a kritikát, arra nem egy felvilágosító adattal szolgálhatunk. Ott vannak pl. a Hatvanyval váltott levelei: Hatvany Adyhoz írt leveleiben sokszor a kegyetlenségig élesen bírálta Ady későbbi költészetét s Ady válaszaiban szinte magából kilépve tud tárgyilagosan nyilatkozni magáról. Vagy ott a Horváth Jánosnak ugyancsak kemény bírálata Adyról és ime, a radikális Ady, aki Kosztolányi szerint a „legenyhébb kritikát bírta el“, valósággal keresi a gyökeresen konzervatív, sok tévedésbe esett, de alapjában jóhiszemű kritikus barátságát, éppúgy évekkel azelőtt Schöpflinét, aki sok fenntartással s nem egy gánccsal bírálta Ady verseit. Való, hogy az Ady mellett

* V. ö. *Széphalom* 1929:286.

szóló írások már Ady életében is legnagyobb részt feltétlenül dicsérők és magasztalók voltak, de ennek egészen más okai vannak, mint a Kosztolányi től most felhozottak. Magától értetődő állásfoglalása volt ez az új nagy művésztől való elragadtatásnak és az Ady elleni sértő, csúfondároskodó, rosszhiszemű támadások és értetlenkedések szükségképeni ellenhatásának. S a zseniknek, a szellemi élet szuverénjeinek a megértők részéről különben is az elismerés hódolata szokott kijárni és nem kicsinyeskedő, aprólékoskodó bírálat. Am bírálják a kisebb-nagyobb tehetségeket, de a zsenit, aki elemi erő és természeti megnyilatkozás és szuverén *önvilág*: megismerni és megérteni kell és nem emberi-művészi foltjai után kutatni. Mít fürkészem, hogy ebben vagy abban a beethoveni vagy rembrandti opuszban hol maradnak el ezek a mesterek maguk mögött? Minden zseni törvényhozó a Szellem világában, akitől tanulni illik s alázatosan és áhítatosan gyönyörködni az alkotásaiban. A zseni alkotásainak vegetációjában még a gaznak és gyim-gyomnak is megvan a maga helye. Valamikor ilyenféle kép gondolkozott Adyról az ifjú Kosztolányi is, aki a *Vér és Arany*-t ismertette így áradozott:

Sokkal gyöngébb a lámpásom, semhogy be tudnék világítani abba az izzó konyhába, ahol ezek a keserű, lángoló új versek születnek ... míg a fiatal franciák és olaszok kétségbeesetten majomkodnak, hogy megrikassák a világot egy pár Verlaine-utánzattal, addig a mi nábob-lelkű fajtánk egy erős, eredeti, új költőt szült meg. Csak a mi földünkön történhetik csoda, ezen a túlzó, pazar, keleti magyar földön, ahol még a mocsarakba is csillagok hullnak ... E gazdag gondolat- és érzésvilág mögött pedig egy diadalmas poéta áll, egy oroszlánszívű nemes napember lép ki a könyvből ... Ady Endre annyira lírikus, hogy róla csak lírát tudok írni ... Egy embert látunk, aki új verseivel egész szeretetet és egész gyűlöletet, kap kortársaitól. Szeretetet és gyűlöletet kérek én is a számára. Egész szívet és egész kardot!

Mi sem valótlanabb továbbá, mint hogy az igazi írástudók, a költők és írók Ady halála után visszavonultak volna Adytól. Ellenkezőleg a *Nyugat* körének minden valamirevaló írója: Móricz, Ignótus, Babits, Schöpflin, Hatvany, Fenyő, Tóth Árpád, Elek Artur, Gellért, Szép Ernő és mások Ady halála után is sok kisebb-nagyobb ismertetést, tanulmányt, visszaemlékezést írtak Adyról, közülök sokan és sokszor megjelentek és szerepeltek a Kosztolányi től népnünpélyeknek csúfolt Ady-matinékon és estéken s közöttük – mindjárt látni fogjuk – nem Kosztolányi búzgott a legkevésbé. S az Ady halála utáni Ady-kultusz nem a félművelt emberek eszeveszett rajongása volt, hanem a tömeglélek hódolata, ösztönös elégtételadás, igazságtevés az élő Adyt ért sok igazságtalanság után és mindenekelőtt nagyon természetesen a közönség értékesebb részének örök lelki szüksége a költészet szépségeire, örök felemelkedni vágyása a zseni magaslatai felé. Persze, hogy a nagypublikum zseni-kultuszába sok visszásság-groteszkség is vegyült, persze, hogy egy-két évig divattá is züllött az Ady-kultusz, amint divatossá lettek nálunk egyidőben a Shakespeare-előadások is, de ennek semmi köze se lehet az Ady értékéhez, még kevésbé az Ady megbírálásához. Mégegyszer megismétlem: semmi jelét se látom, Ady halála óta sem, a legjobb „írástudók“ Adytól való eltávolodásának, egy-két megrekedt embernek suttymozgásáról tudok, de ne tessék a két-három írástudót és farizeust az írástudók összességévé kinevezni.

Arról is van tudomásom, hogy a *Menekülő Élet* óta a *Nyugat* köreiben szó esett róla, hogy Ady utolsó kötetei nem versenyezhetek a megelőzőkkel, de ezek a téves véledezések annyira ingatagok és bizonytalanok voltak, hogy Ady értékelésének mértékét a legkevésbé sem érintették s Ady halála után ezeknek a kétségeskedéseknek hamarosan vége lett. Igen jellemzők erre nézve Hatvany vallomásai az Ady-Hatvany-levelezés előszavában.

Kosztolányi hírhedt lett cikke bevezetésében Adyról tett „megnyilatkozás“-airól adva számot, annyi mindent elhallgat és annyi mindet elemlásít, hogy az ember igazán zavarba jön, mit véljen róla, az emberről. Kosztolányi azt mondja, hogy Ady költészetéről eddig hallgatott, mindössze három „megnyilatkozására“ emlékszik. Három megnyilatkozás ugyan nem nevezhető éppen hallgatásnak, de hát halljuk tovább a tárgyilagos vitáiról: „két bírálatot írtam róla, fiatalon és lelkesen, ... a halálakor egy cikkben számoltam be ifjúkori emlékeimről, ...“ végül felemlíti ezeken kívül még a „harmadik“, „merőben sajátos föllépését“ egy bizonyos állítólagos Ady-vers kérdésében. Ez ugyan eddig már négy „megnyilatkozás“ volt, de ne kicsinyeskedjünk. Kosztolányi u. n. második megnyilatkozását úgy tünteti fel, mintha az már valami megkezdése lett volna mostani Ady-elleni akciójának. Pedig ez az intenciójából kiforgatottan idézett cikk egészében és részleteiben minden fenntartás nélkül való dicsérete Ady Endrének: „Világszemlélete – írja Kosztolányi ebben a kegyeletes és szeretetes visszaemlékezésében – sokkal inkább, mint bármely más írónknál, *művészetközponti* ... Ő mindent a művészetének áldozott ... ő a született alkotó ... a mai kor ... szereti bizonyos sallangokkal körülvenni nagy alakját“ (ezt a mondatát idézi Kosztolányi a *Toll*-cikkben, persze a „nagy alakját“ nélkül s így aztán más megvilágítást kap az egész mondat). Azután: Kosztolányi érthetetlenül rosszul emlékezik, mikor azt mondja, hogy mindössze „háromszor“ nyilatkozott Adyról. Négy bevallott megnyilatkozásán kívül csak a *Nyugat*-ban még hétszer szólt Ady költészetéhez és egyéniségéhez, és pedig három Ady-cikkében, egy Adyt glorifikáló szonettjében és még három más tárgyú írásában, amelyekben szintén nagy elismeréssel tért ki Adyra. Az Adyról szóló cikkei dátumok szerint a következők:

Két Ady-könyv, *Nyugat*, 1921. febr. 16.

Szavak (Egy Ady-ünnepély előtt), *Nyugat*, 1922. jún. 1.

Legenda, vers, *Nyugat*, 1923. dec. 1.

Dal és halál (Megnyitó egy Ady-ünnepély előtt), *Nyugat*, 192. febr. 1.

Ezek az elfelejtett, jóval a világháború és Ady halála után írt Adyról szóló Kosztolányi-cikkek nemcsak hogy semmi nyomát sem sejtetik Kosztolányi mai meggondolásainak, úgyis mondhatnám: árulásának, hanem kivétel nélkül érzelmes, patetikus hangon adják tudtukra Kosztolányi elragadtatását Ady költészetétől. Ime egy pár sor ezekből az írástudó-megnyilatkozásokból:

... az a költő, kit ma ünnepeünk, – tehát egy Kosztolányitól lefitymált népünnepevényen fellengett el ez a dikció is – már életében közöttünk járva is legendás volt és ... olyan varázst árasztott magából, a közvetlen érintkezésben is, hogy nem tudott neki ellenállni senki, se barát, se ellenség ... Ő költő volt, mágus volt ... Ő, a kálvinista, mindenekelőtt sorsában és eleve-elrendeltetésében hitt föltétlenül, az életét tekintette költői és művészi egésznek, mert tudta, nagyon tudta, hogy ez az élet több, mint élet, jelent valamit ezenkívül is, ősi és hősi példa, világító jelkép, melyet a halhatatlanságnak élt ... (Majd beszéli Ady nagyságának meggyőző parancsáról, a csodáról, melyet olvasói lelkében végbevitt, a nagy jelekről, melyet olvasói életében cselekedett ... (aztán így folytatja:) Alig van magyar költő, ki már életében ilyen egyelemes hatást gyakorolt mindenkire s nagy tehetsége révén népszerűbb és becsültebb lett volna. H ívei a legjobbak voltak, az igazi írók, neki nem akadt olyan ellenfele, mint például Berzsenyinek Kölcsey ... nemcsak jelképes költő volt, hanem jelképes élő is, misztikus születő és misztikus meghaló, kinek élete és halála úgy összecsendült, mint két verssor ... Az, aki szoborrá merevedett, itt járt, de nem tudjuk, meddig szobor és meddig ember, meddig legenda és meddig élet, meddig tüzes iram a földön és meddig eltűnő lebegés a végtelenben. Most itt van, mindennél valóbban, a megfoghatatlan, mindenkit izgatva, vigasztalva, könnyeztetve, nyugtalanítva, kezdete annak, aminek nem lesz soha vége. A csoda megtörtént. „Valaki az értől indul el s befut a nagy, szent Oceánba“.

Hogy lehetett Kosztolányinak erről a szép Ady-cikkéről s a többiekéről is megfélekedni, hiszen kettő közülök az élőszó pátoszával is elszavalódott s Ady-előadásról lévén szó, bizonyára zsúfolt hangversenyteremben, ezernél több ember zúgó tapsai között. Ilyenkor hol ide hajlik, hol oda hajlik a lelkes előadó, látja ezt az ismerőst, azt az ismerőst, lokális emlékképek tapadnak a memóriájába, tüzes szemek, kigyuladt arcok, amik nem enyésznek el olyan könnyen az agysejtekben ... Kosztolányinak azonban rossz az emlékezőképessége, ő mindent elfelejt. Ezt elvégre még talán el lehetne neki nézni. De semmiképp sem bocsátható meg neki az, hogy ha ő már Ady életében szükségesnek érezte a félrevezetett közönség becsületes felvilágosítását Ady felől, ha már évek óta lesben állt az alkalomra, hogy az Ady „jogtalan, hazug és kártékony hírnevét“ sokkal alacsonyabb szintre szállítsa: miért, ugyan miért állt be még 1924-ben is, egy újabb „népünnepevény“, ennek az érdemtelenül „mérhetetlen hírnevűvé dagasztott poétának“ hangversenydobogói dicsőítői sorába. Hiszen már egy évvel azelőtt is, a Petőfi-centennárium idején megdöbrent szívvel kellett összehasonlítani a publikum Petőfi iránti közönyét az Adyért való vak rajongással. Miért tetézte folyton és folyton a mulasztás bűnét, Adyt halála után is előadásokban és cikkekben magasztalva, mikor olyan régóta tisztában volt az Ady-kultusz „balkáni ízü“ túlzásaival.

A nagyon jól értesült Fenyő Miksa az 1929. aug. 1-i *Nyugat*-ban nagyon beszédes kulisszatitkoltat árul el Kosztolányiról. Meg akarja dícsérni Kosztolányit „imponáló“ (bár kissé későn kifortyant) bátorságáért, de voltaképpen egy kegyetlen-irgalmatlan leleplezési művelettel a fogvacogtatásig meztelenre vetkőzteti, a következőket mondván róla: „Ez a mostani megnyilatkozása sem érdektelen. Több mint húsz esztendő óta hordja magán, tartja nyitva, nem engedi behegedni ezt a sebet és szenvedni forróhideg lázait. Több mint húsz esztendő óta állítja, eleinte csak súgva, titkos társakat keresve (azokat a bizonyos „jobbakat“), majd – különösen Ady halála óta – mind hangosabban és nyugtalanabbul, hogy az Ady-ügy revizióra szorul és ennek küldetése reá van bízva, bár Karinthynek is hajlandó juttatni belőle“.

Itt van hát az a bizonyos ok, igen, ez a seb az, a kibírhatatlanul folyton sajgó; a művelt, a kiváló, mégis kis fantáziájú poétának tőle magától is bevallott féltékenysége a zsenire. Micsoda kis kataklizmák földrengtek ebben a nagyambicióú, de tömegeket sohamegmozgatninemtudott poétában húsz éven keresztül, mikor arra a szerencsés nagy varázslóra gondolt, micsoda visszás és lefojthatatlan zűrzavar tombolhatott a lelkében, mikor a nagy közönség előtt Ady dícséretét kellett eljátszania és szonettet szavalnia a Halhatatlanról, az Egyetlenről! Jaj be kínos, jaj be keserves egy nagy kultúrájú, dicsőségáhító versfaragó számára egy évszázadokra szóló zseni kortársának lenni!

Ahol csak hozzányúl az ember ehhez a dicstelen pamflethez, mindenütt csupa ferdítésre, csupa igazsággal ellenkező dologra bukkan. Kik vélekedtek olyanféleképp, hogy Ady korának legnagyobb lírikusa s a magyarságnak, sőt a világirodalomnak is egyik legnagyobb költője? Az u. n. írástudatlanok-é? Nem, hanem egytől-egyig a Kosztolányi legírástudóbb írástudói: a *Nyugat* főszerkesztője, Ignótus, Kosztolányitól hálásan tisztelt Hatvány, akinek a latinon kívül még görög műveltsége is van, a meleg barátsággal körülrajongott Babits, a Kosztolányi egész őszinte tiszteletével bámult Schöpflin. Ki volt az, aki először mutatott rá Ady váteszségére, prófétaságára? Nem én, a ködös agyú írástudatlan, az Ady-biblia-magyarázó, hanem megint csak Schöpflin, aki még Ady életében így jellemezte a már sírja felé hajló nagy költőt:

Az eljövendők iránti csodaszerű jószérűséggel, mely az egész természetben csak a költő-genieknek s köztük is csak a legnagyobbaknak adatott, megérezte mindazt, ami most ránk következett... Ady költészetének nagysága a mai események világításában tűnik csak fel a maga teljességében: ő volt az egyetlen az egész magyarságból, aki meglátta, merre viszi a magyar sorsot a fátum fekete vitorláját dagasztó szél. Megjövendölte Magyarország összeomlását,

golgotai szenvedését és megjövendölte forradalmi vajadás közt végbemenő újjászületését ... A költő betegen érte meg jövendölései beteljesedését ...

Az a folyóirat, melyben Schöpflin-nek ezek a sorai napvilágot láttak, főszerkesztőül Hatvany Lajost, szerkesztőkül Karinthy Frigyeszt és Kosztolányi Dezsőt nevezi meg a címlapján s így Kosztolányinak a cikkről bizonyára tudomása volt.

Jóhiszemű eljárás-é a Kosztolányi részéről a valódi „írástudatlanok“ félműveltségével visszaélve csúfondároskodni a „prófétaságon“, a „metafizikumon“, mikor ő nagyon is tisztában lehet vele, mit jelentenek ezek a minden nagy költőnél örökké aktuális fogalmak. Kosztolányi fitymáló iróniával tér ki az Ady-viták még ma is felvetődő faji-erkölcsi-vallási problémáira, pedig nem kellene magát túlságosan megerőltetni, hogy ezeknek a művészetén túli motívumoknak a művészettel való legszorosabb kapcsolatát belássa. Aki olyan göggel utasítja ki az „írástudatlanokat“ az „írástudók“ szalonjából, mint Kosztolányi, annak írástudóul annyit legalább is illenék tudnia, hogy a művészet az életben gyökerezik, hogy a művészet nem csak talajnedveit, hanem napját, levegőjét, esőjét mind-mind a történelmi-faji-társadalmi élettől kapja és hogy az Ady magyarságának, erkölcsiségének, vallásosságának éppen olyan köze van a költőségéhez, mintahogy minden költő ember is egyúttal: *zoón politikon*, ahogy a legelső poétika írója, Aristoteles mondta. Az elvtelen, *l'art pour l'art*-os poétáknál, persze nincs mit kutatni emberi meghatározottságuk után, de ezeken aztán a művészet is olyan idegenül lóg, mint a Rilke német-szlávsága a Kosztolányi *Szegény kis gyermek panasza*-n.

Kosztolányi nem született gondolkozónak s így esztetikusként is kissé gyarló. Asszociációi annyira rendetlenek és rendezetlenek, annyira telvék fogalmi zavarokkal és ellenmondásokkal, mintha ma kezdene először elmélkedni a művészetről. Ő, a merőben eklektikus és vallási vagy politikai elvre keveset adó író, nem restelli bevallani, pláne a maga fakó és kevés hasznát látta latin műveltségére hivatkozva, hogy az Ady optimista világfelfogása „annyira sérti értelmét“, hogy „érezni is képtelen vele“. Szerinte Ady „nem meri tudomásul venni a könyörtelen pogány természetet, melyben sokkal több rejtély van és rémület, mint efféle kölcsönkért kabbalisztikus építményben“. Kosztolányi evvel a frázissal Ady u. n. messzianizmusára céloz, azaz: Ady élethitére, az emberiség jövőjében, boldogulásában való hitére, amit Kosztolányi „felületes, könnyenívő optimizmusnak“ bélyegez meg. Hát először is azt kérdem ettől a kérlelhetetlen írástudótól: vajjon költőnél-művésznél szabad-e azt nézni, hogy az élet boldogító értelmében hisz-é, vagy az élet tragikumában? Azután nem tud-é róla, hogy az emberiség boldogabb jövőjében való hit éppúgy megvan Petőfinél, Goethénél vagy Victor Hugo-nál vagy Nietzsche-nél, mint Adynál és továbbá mért nem méltóztatott Adyt annyira megismerni, hogy meglássa Ady világnézetében a sötét tónusú tragikus aláfestést is. Aki meggyőződést hirdet, az igyekezzék előbb még meggyőződni. Ady sokkal egészségesebb ember és egészségesebb művész volt, mintsem kimerülhetett volna valami felszínes optimizmusban s ne lett volna gyökeres érzéke és élményes köze a tragikumhoz. Ez a tragikum ugyan feloldódik nála az ő földi életen-halálón áttörő nagylendületű transzcendentizmusában, de megvanni mégis megvan egész élethangulatában és pedig olyan bőségben, olyan dús színezetben és változatban, hogy a legtöbben ma is pesszimiztának nézik. Olvassa el Kosztolányi az *Ezaiás könyvének margójára* írt prózás verseket, a *Tovább a halóval* címűt, *A rabbiság sorsá-t*, *A koldus hívésnek átká-t*, *A Nincsen himnuszá-t* és – akit egyáltalán nem ismer – az egész Adyt.

Lapozgatom ezt a kietlen emberségű irka-firkát, nem találok-e benne véletlenül egypár sort, ahonnan a meggyőződés őszinte és bátor, tiszta és nemes arca néz szembe a másvéleményűekkel, de mindenütt és mindenütt csak irodalmiatlan, kritikátlan szempontokra, érteni-nem-is-tudásra, nem-is-akarásra akadok. A kizsákmányolható költői szólásoknál lesipuskásként örömmel csap le Adyra, pizskálgatván a versei közt, melyekhez felérnie nem adatott meg. Nem is csodálom, ha erre a rosszakaratú odalesésre torz grimászt vágnak felé Ady életes versei s ő ezekből a grimászokból állítja össze Ady költészetét. Anélkül, hogy a leghalványabb sejtelve volna Ady igazi világnézetéről, művészi stílusáról, ennek törvényszerűségeiről és változatairól, költői modoráról, vakon ugrik neki egy pár Ady-versnek s felháborító módon mer felháborodni ő, aki évek óta nem ült neki becsületes esztetikai szándékkal egy Ady-kötetnek sem, hogy annak értelme és szépségei kitarulhassanak előtte. A tőle kiszerkesztett Ady-versek természetesen mind megállanak magukért s én magam is helyt állók értük bármikor, de itt, idő híján, csak egy durván megcibált Ady-verset kívánok az olvasóhoz közelebb hozni. Kosztolányi Ady lantjának egy vers örvén való le-süketeciterá-zása és után így élvezteti tovább Ady fűzfapoétaságát:

Kötetei hemzsegnek az ilyesmiktől: „Jaj, be szép, hogy vagyok,
Jaj, be szép, hogy vagynak,
Jaj, be szép, hogy minden Való szép,
Jaj, be szép a Szép“.

Nem, tisztelt uraim, – így háborog ez a főlháborodott lantos – ez nem szép: ez rút és ostoba. E nyelvünk mélypontja, melynél mélyebbre már nem zuhanhat.

Adynak ez a verse 1915. szept. 1-én jött a *Nyugat*-ban s azok közül a versek közül való, amelyekben az

emberirtó világháború minden igaz és keresztény emberségét megcsúfoló szörnyűségei szólaltatják meg Adyt, a nagy élethit és életszeretet prófétáját. Ady, akinél mélységebben senki sem érezte meg korunkban az élet ellentéteit s akinek élethite olyan rendíthetetlen, mint a legnagyobb poétáké és filozófusoké: az emberiség legeszeveszettebb blaszfémiáinak idején ehhez az ő transzcendensen hatalmas hitéhez menekül. Megélnivaló és szép az Élet, szép minden valóság, szép a Szép, biztatja magát Ady a látottak és tapasztaltak dacára, az ember gyönyörű, ha külön ember, ha hívője és szerelmese az Életnek s nem olyan, mint a maiak. Még a Csúf is, az Élet mai rútságai is azért adódtak, hogy megszépüljön, megnemesedjék az Élet. Ady, a legképdúsabb és legeredetibb magyar költői beszéd poétája, élete utolsó éveiben, a világháború idején, valami nemes és fölényes szándékoltással egyszerűsíti le dikcióját, csak mondanivalói mélyről-jötségére bízva versei hatását. Ilyen ez a költeménye is, melyben minden mondat, minden szólás és minden szó a gondolat egész lelkével, egész értelmével telik meg. A második verssor furcsának tetsző utolsó szava: „vagynak“ azért áll itt ebben a régies formájában, az első mondatnak „vagyok“-ja után, hogy a szavak azonos hangtestének megéreztetése révén a két gondolat összetartozása is erősebb legyen. Olvassa el bárki ezt a verset, akinek van szíve-lelke a Széphez és a Gondolathoz s lehetetlen, hogy ne érezze ezeknek a biblikusan egyszerű és nagyszerű soroknak mélységét, igazságát és szépségét.

*

Érdemes-e minden ponton végigcáfolni ezt a szerzőjétől vitairatnak nevezett paszkillust, amelyben a ferdítések, a valótlán tények, az összevisszaságok, szempontnélküliségek, egymás hegyén-hátán ülik az orgiát. Lehet-e olyan kritikusra adni valamit, aki nem jellemez, hanem karikíroz, állít és nem bizonyít, oda-odavet egy-egy lerántó kijelentést s aztán diadalmasan erősködik, ime, mennyire nem-művészi, nem egyszerű, mennyire felületes ihletű, mennyire modoros ez a felfújtt költői nagyság. Ady iránt meggyülemlett és megrögzött ellenszenvében képtelen az ítélkezésre szükséges gondolatelemeket helyesen összekötni vagy szétválasztani; kritikája elemzésben, összetevésben ugyanazon a barbár színvonalon áll, mint Ady régi támadóinak gyűlölködései és ízetlenségei. Receptje Ady diszkreditálásában a zsenigyűlölő kritika ősi eljárása, mely hetet-havat összehord, másról beszél, mint amiről kellene, összekeveri az össze nem tartozó szempontokat, az író, a költőt nem saját művészetének önkéntelenül adódó természetes elvei és motívumai szerint vizsgálja, hanem azzal a tárgyhamisító önkényességgel, amellyel az igazánci írástudatlanok előtt mindent ki lehet forgatnia a maga igaz valóságából és értelméből. Sikere csak a publikumnak ez előtt a szájalomra méltó része előtt lehet, melyet mindig félre lehetett vezetni, amely hallgatott a Homérosz kaján Zoilusára, amely elhitte Drydennek és Shaftesburynek, hogy Shakespeare értéktelen író, amely vihogott a Greguss *Futár*-ján s örömmel hallotta, hogy Petőfi pedig nem poéta. Ha valaki igazán revideálni akar egy író, akkor vegye *becsületesen* számba azokat a véleményeket, amelyek róla évtizedek folyamán alakultak ki, mutassa ki – ha csakugyan így volna – ezeknek téves voltát s ne tekintse az író művét egyes célzatosan kiszakított és szétszakított töredékeiben, hanem művészetének törvényes egészében. Ha pl. Schöpflin, a *Nyugat* körének legrepresentatívabb kritikusa, azt mondja, hogy Ady „nagyon sok fejlesztésre váró és fejlesztésre alkalmas elemet vitt be“ a lírába, hogy „egy új magyar költői forma-nyelv alapjait vetette meg, hogy ... a látásnak és az érzésnek új árnyalatait mutatta meg, hogy ... a magyar líra legújabb fejlődése visszatarthatatlanul az Ady-megindította irányban halad, hogy Ady nyomában a tehetséges lírikusok egész kis serege jön stb.“, akkor tessék Kosztolányinak kicsit megalapozni az ezzel merőben szembefordított véleményeit s nemcsak úgy hetykén fitymálgóva odavágni, hogy Ady „iskolát nem teremtett, tanítványa, követője alig volt, ... az irodalmi matéria, melyet hozott, nem alkalmas a folytatásra, szavai nem váltak vérré“ stb., stb.

Hozott-e Kosztolányi újat az Ady-problémák komplexumába, ha nemis valami megoldást, de valami újabb elmeébresztő gondolatot? Semmit az égvilágon. Hiába fordul egy szemrebbenés erejéig Ady régi barbár támadói ellen, ezek s Zulawskiék mindent elírtak előle. (S csak a politikai és szociológiai motívumok területét perhorreszkálja Ady megítélésében, egyebekben, megfelelő platformot találva, nyugodtan megalakíthatná velők Ady ellenségeinek irodalmi szövetségét. Talán a Kosztolányitól Ady ellen fordított „szent jásziság“ ötlete lehetne alkalmas alap az összefogásra, a Kosztolányi „szent pogányságát“ remélhetőleg megbocsátának odaát.

Nem vetett fel említésreméltóbb újabb dokumentumot maga az egész Ady-ankét sem. Az ilyen ankétek inkább csak a nagyközönséget érdeklik, az írók maguk a legtávolabbról sem adják bele írói értékük javát az ilyen kényszerű hozzászólásokba. Felszólították őket a hozzászólásra, hát hozzászóláltak, de túlságosan nem erőltették meg magukat s még az Adyhoz legközelebb állók is ki-kijöttek a kontextusukból, annyira nem feküdt a szívkön ez a mostani kánikulával súlyosbított Ady-ügy. Ignotus, kinek mindig voltak, most is vannak szép és megszívlelendő ötletei Adyról, a latin műveltségű terroristától megtévesztve bevallja, hogy igen is: Ady „tudása szakadozott, körülnézése vak – ebben alatta áll elődeinek, kiknek Zrinyin kezdve s Balassin át Kiss Józsefig, talán az egy Vajda Jánost kivéve, szépségük az értesültség“ (a kronológiai értesültség egy kicsit zavaros). Nincs miért hadakoznom Ignotus tévedésével, mert ez nyilvánvalóan elírása a gyorskezü publicistának, hiszen valamikor ő maga írta Adyról, hogy „nemes, gazdag, nagy műveltséggel kipallérozott és nagy értelmességgel megvert lélek“ s egy más alkalommal éppen az imént kétségbevont „értesültségét“ domborította ki, „barbár zseninek“ nevezvén őt, aki „kultivált és sokról értesült ember“. (A *Vér és Arany* és a *Ki látott engem?* egykorú bírálataiban.) Zseninél nagyon mellékes, hogy ezer vagy kétezer könyvvel kevesebbet

olvasott, mint kellett vagy lehetett volna; Ignótus maga is nem egyszer s ebben az utolsó Ady-írásban is szépen jellemzi Ady minden műveltségénél többet jelentő zseniségét, de ha u. n. értesültségről van szó, nem tudom, volt-e kortársai s a *Nyugat* írói között, magát Ignótust se véve ki, bárki is, akinek a koráról, fajáról, az egész mai kulturális életről szélesebbkörű, sokoldalúbb és válogatottabb tudomásai lettek volna. Hogy milyen úton jutottak el hozzá a mindenrendű értékes-szükséges tudnivalóságok: nem fontos, de Ady nagyon nyitott szemét és mindenre kiterjedt éles figyelmét semmi se kerülte el. Ady nagyon értett hozzá, hogy az emberekről és emberi ügyekről mit kell tudni s ha már alapos értesülések szerzése céljából a szocializmus egész irodalmán végiggrágtta magát, vagy felfalta az egész Strindberget, – Adynak egy párisi szocialista gyűlés végighallgatása és Strindberg egyetlen egy egyfelvonásosa is elegendő volt, hogy a szocializmus világnézetét és Strindberg egyéniségét a lényeges vonásokban megismerje. Ha egyszer valamikor Ady prózai munkáinak gyűjteménye is megjelenik, csodálkozni fognak majd Ady érdeklődéseinek és tudomásulvéveiseinek lexikoni bőségéről.

Zilahy szintén sajnálkozik Ady műveletlensége miatt, de viszont az „Ady-kérdés mélyén a magyarság létének vagy nemlétének legsúlyosabb gondolatait érzi“. Pár sorral alább már úgy rímel vissza erre a kijelentésére, hogy „Adyban nem az egész magyarság lelke szólal meg, hanem csak a pusztuló magyar kisnemesi osztályé“.

A felszólalók jó egynehánya nem ismeri Adyt. Pl. Szász Zoltán azt vélekedti Adyról, hogy „talán legjobban utálja a parasztot“. Van-e értelme az ilyen tájékozottságú írástudók hozzájárulásának? Különben Szász Zoltántól azt is megtudjuk, hogy nem tartja Adyt „olyan nagyinak, mint a szerinte különben némileg szintén túlzottan értékelt Petőfit“. Hallottuk, hogyan értékeli Szász Zoltán Petőfit. Mi marad szegény Adynak, ha még a Szász Zoltán Petőfijénél is alábbvaló? Hozzászólásának végén mégis azzal örvendeztetni meg az olvasót, hogy Adyval „született megint egy igazi, rendkívüli tehetségű költő“. Komoly dolgok ezek?

Nem érdektelen a szelidebben kaján olvasók számára sem, micsoda áthidalhatatlan véleménykülönbségek vannak ezek között anketisták között. Pl. Szász Z. Ady politikai verseit becsüli a legtöbbre, amelyeket a többiek értéktelennek mondanak. Ha az ember kissé indiskrétebben szembesítené egymással ezeket a nyilatkozatokat, nemcsak zűrzavar, hanem szívderítően sok humor is kerülne ki belőle. Nagyon csodálkoznom kellett, hogy a legnagyobb Ady-tisztelők is, mint pl. Babits, belenyugodnak abba, hogy Adynak csak 30–40 nagy verse legyen. „Hány költőjéről a világirodalomnak lehet többet elmondani“, – kiált fel Babits kenetteljesen emelt hangon, – amelyből mintha valami örömezés is kipendülne, hogy a tőle kitüntetően „szegény halott barátjának“ nevezett Adynak mégis van 30–40 időtálló költeménye. Egyszóval minden Ady-kötetre jut három biztos nagy vers s némi engedelménnyel: négy. Matematikailag – ime – meg lehet könnyen oldani a 30–40 nagy vers kérdését, de szabad szerényen megkérdezni: „Írástudó bácsik, vajjon némi kis megerőltetéssel külön-külön a *Vér és Arany*-ban, a *Szeretném, ha szeretnének*-ben vagy akár *A halottak élén*-ben nem lehetne-e vagy 40–40 nagy verset összegereblyézni?“

Ha már itt, csak nagyjából is, rostálgattam az Ady-ankétre beküldött s az ezekhez fűződött egyéb nyilatkozatokat, nem hagyhatom említés nélkül Dutka Ákos nemeshangú, igazlelkű cikkét. Számára Ady ma is meghatódott tisztelet tárgya, mint régesrégén volt. És meg kell említenem Ady muzsikusanak, Reinitz Bélának Ady-vers-üzenetét is, amely ebbe a sivár Ady-vita-tömkelegbe olyan aktuálisan világít bele, mintha maga Ady küldte volna le valami égi hazából: „Otthon bolondját járja a világ, Majmos, zavaros, perces hittelen, Nagy, súlyos álmok kiterítve lenn, Fenn zűrös, olcsó kis komédiák ... Most perc-emberkéék dáridója tart, De építésre készen a kövünk, Nagyot végezni mégis mi jövünk, Nagyot és szépet, emberit s magyart ... Ez a ricsaj majd dallá símul át, Addig halottan avagy éberem Pihenjen a szent láz s az értelem, Míg eltűnnek a mai fiugrák. Magyar lesznek majd, hogyha akarom, Ha nem csutaké lesz itt a világ S fölcsap minden szent s igazi láng, Rejtekből avagy ravatalon“.

Egészben véve mégse volt felesleges és tanulság nélkül való ez az Ady-ankét. Mondtuk, hogy az Ady-probléma még megoldandó részleteihez semmivel sem járult hozzá, Ady figuráján egy fikarcnyit sem változtatott, de ki lehetett érezni még a Kosztolányi cikkéből s a Kosztolányi-féle hozzászólásokból is, mennyire eleven hatalom Ady a lelkekben. Azt, hogy milyen nagy egy művész, zseni-é, nem-é, úgyse döntheti el se egy, se két, se hús író társ vagy esztetikus. Ez az értékelés soha sem és egy zseninél sem az egyes ember dolga, hanem a közösségé, a köztudaté, amely bizonyos idő elteltével mindig biztos mértékű és egy-ítéletű eredője millió és millió egyesek bármiféle véleményének is. Ez a köztudat pedig már eddig is kimondta az utolsó szót Ady Endre költészetéről.

Bp., 1929, szept. 13.

Földessy Gyula

ASSZONY A KAROSSZÉKEN

Szerzőt Elisabeth Barrett Browning hoz szokták hasonlítani, életkörülményeik hasonlósága miatt:

mindakettő egy nagy költő-házaspár nem méltatlan női tagja; de a hasonlatosság több, mint életrajzi. Török Sophieban is van valami nagy angol elődjének feltétlen őszinteségéből, hogy úgy mondjuk, költői megbízhatóságából. Az asszony-költők talán általában inkább azonosak a verseikkel, mint a férfiak; talán hibájuk is ez; amikor túloznak, nem a kifejezést túlozzák, hanem önmagukat. Ami különösen megfogja az olvasót ezekben a versekben, *egységes stílusuk*; úgy olvasódnak eleitől végig, mintha történet volnának, a belső élet logikával és szükségszerűséggel teljes története:

Közeli csillagok ingerlik
szemem, lomha hegyek feküsznek rám és
eltorlasztják lihegő ajkam elől
a friss levegőt.
Oh elátkozott szellem vagyok én!
Szenvedő szellem, szűk kancsóba
zárva, szűk kancsóba zárva mély
tó fenekén! Ki ment meg
engem? Ki nyitja meg börtönöm
robbanó födelét? Oh ha kinyílna!
ha kiszabadulhatnék fáklyás hajam
süvöltő oszlopán! Terjedt tudómba
egyetlen korttyal innám föl a tágas
levegő-tengert, s roppant tagjaim
kinyújtva: mint rengeteg felhőtömb
lebegnék néma világok fölött.
Míg Isten áldott tenyerét elérve
szétömlenek a Végtelenben ...

Török Sophie lírája a *nyugtalanság* költészete. A nyugtalanság minden hangja megszólal verseiben: egyéni nyugtalanságtól az asszony-élet belső és szükségképpen való nyugtalanságán át a természet örök-mozgó idegességéig és a transzcendens elvágódás magára-eszméléséig, az istenes nyugtalanságig, mely régi századok embereit Szentföldre és menyországba hajtotta.

(Páris)

Szerb Antal

MATA HARI

Egy holland tengerésztiszt többévi jávaszigeti tartózkodása után közvetlenül a háború kitörésekor visszatér hazájába, és emlékül egy bensülött lányt hoz magával, akit már hazautazásukkor a hajón megvesz tőle egy gazdag amerikai zsidó. Mikor a hajó Marseillen kiköt, a lány egy kis kikötői korcsmába szokik, táncol az afrikai légiók ott tanyázó katonáinak, azok közül egy elviszi Párisba és eladja a *Folies Bergèrenek*, és megkezdődik a Mata Hari párisi táncosnő élete. Egy öreg francia tábornok beleszeret, miatta egy kicsit – de csak nagyon kicsit – kompromittálja magát, ezt a politikai ellenségei felhasználják, és egy súlyos hazaárulási gyanúba keverik Mata Harit, hogy rajta keresztül a tábornokot lehetetlenné tegyék. Ez nagyszerűen sikerül is, Mata Harira rábizonyítják a hazaárulás vétségét, halálra ítélik, de teljesítik az utolsó kívánságát: holttestét egy repülőgépre teszik és elindítják kelet felé. Mindazok, akiknek oly jól sikerült a Mata Hari, illetve a tábornok elleni intrikálás, vagy öngyilkosok lesznek, vagy megbolondulnak, egyszóval végeredményben mégis győz az erény ... (A kecske is jóllakott és a káposzta is megmaradt.)

Eddig a mese. Szerepel még egy gazdag svájci szülőktől származó lány, aki egy francia tiszthez megy férjhez a regény olvasása alatt, a férje notórius kém, és ő a főszereplője a Mata Hari elleni gyanúsítási kampánynak. Hogy ez a svájci nő tulajdonképpen mire szükséges a regényben, arra hosszas kutatások után sem jöttem rá: talán azért, hogy fehér szőkecséjével a kellő kontrasztot adja a Mata Hari trópusi színeire, vagy hogy bebizonyítsa a női intrikálás magasabbrendűségét a férfiintrikálás fölött, – nem tudom. Ez az utóbb említett körülmény amúgy is olyan magától értetődő és természetes, hogy azért kár volt ott nem hagyni azt a szegény nőt a svájci nyárspolgárság közepén ...

Szerepel a regényben: háború a tengeren és a szárazföldön, jávai színek, pacifista gondolatok, kávéházi kémviszonyok, svájci nyárspolgárbiederség, a *Folies Bergères* éjszakai élete, a film, a háború, Mistinguette, és megint egy kis Jáva. Az olvasótól pedig megköveteltetik egy nagy adag jóakarát, ha valamit látni is akar ebből a könyvből. Azt hiszem, az egésznek a clou-ja ennél a mondatnál van elrejtve: mit is keres egy pillangó a télben?

– Tehát: mit is keres Mata Hari az ő jávai naiv szépségében ebben a csúnya, háborús Európában? Csakhogy a Mata Hari jávaisága nagyon kevésbé látható. Időnként elmondatik róla, hogy bronzszínű teste és fekete szeme van, és ezzel elég is van téve Jávának, mert hiszen arról szó sincs, hogy emberi vonatkozásban legyen megtéve a különbség a Jáva trópusi levegője és Európa háborús, ködös, romlott atmoszférája között. Cinóbervörös meg át citromsárgába, carmin változik violán át feketébe, tintaszínek olvadnak ultramarinba és kobaltba, okkerbe és földbarnába halkulnak a tompazöldek: Jáva, – és az európai oldalon még a lövészárkokba is eljut Mata Hari. Elég széles skálája volna ez a megváltozott látások kellő hangsúlyozásának, de nem kapunk belőle semmit. Időnként eszünkbe juttatják, hogy Mata Harinak tündöklő bronzbőre van, ilyenkor észbekapunk: igaz! hiszen itt tulajdonképpen Jáva volna a főszereplő! – de szegény Mata Harinak igazán csak a bronzbőrében rejlik a trópusi jávaisága. Vajjon hol maradt belőle a jávai lélek?

Humanizmus, pacifizmus vannak még érintve, de csak olyan gyengén, hogy az ember majdnem elfelejt megemlékezni róluk. Olyan kevésbé emberek a szereplő emberek, hogy csak nagyon kevésbé lehetnek elvek a szereplő elveik. Mi célja van az effajta, szenzációkat hajhászó, ponyvaságból erényt csináló irodalomnak? Majdnem elfelejtettem a szerző nevét: Sz á n t ő György írta és sajnos sokan olvassák.

(Szatmár)

Korponay Mária

CSODABOGÁR

Szabó Dezső ismét hallat magáról. *Filozopter az irodalomban* címmel kiadott egy förmedvényt, amely nem multság nélküli olvasmány. Kritikai irodalmunk újabban nem szükölködik szenzációkban, amint az alábbi idézet mutatja:

A vidéki város életének rajza elég gyakori irodalmunkban, bár legújabb irodalmunkban ez a rajz rendesen egyoldalúan, pesti szemmel nézeten, tehát hamisan sívár, sötét és szomorú. Íróink hajlamosak olyan körülményeket és tüneteket, melyek a világon mindenütt velejároi a vidéki város életének: sajátos magyar betegségeknek feltüntetni. És mióta A d y Endre szerencsétlen „magyar ugarja“ mindenkitől könnyen gyártható patron lett, a magyar irodalom 1967–1900 közé eső ugorka-saisonja után valóságos ugar-saison dühöng. Kimutatni, hogy Darócbogár-telkén nincs Jeritza Mária és nincs Vatikán, hiányzik a Bibliothèque Nationale és nem található Madame Curie, kevés rádiumot fogyasztanak, de a bort megisszák, – és minden negatív megállapítás tövén felnyögdécselni: kultúrát! kultúrát! –: ez íróink gyomorrontásig felismételt vidéki magyar városa. Ha a *pesti Muzsa-gilisztá* lemászik Inárcsra vagy Kakucsra és ott nem talál egy New-York vagy Japán kávéházat, ahol *átrohadhatja* a napot – nem is említve, hogy a buta parasztok egyetlen Baudelaire-szonettet sem tudnak! –: már Ázsiát süvölt s mintha emésztője mozgósítaná, kap a hasához: – kultúrát, kultúrát, jaj, csak egy tenyérszerű kultúrát! De ha ugyanez az irodalmi csökevény elmegy egy osztrák városkába vagy Nápolyba és Szicíliába: a hústoronnyá dagadt germán vegetációk *sörbe, bájba, szenteltvízbe fulladt baromi élete* s a délvidéki olasz élet tényleges hajmeresztősegei gyönyör-sikolyokat váltanak ki belőle. Mert szegény bogárkának itt már az jelent kultúr-pózt: ha meglátó és megértő. A magyar vidékre pedig Pesten pestiektől pestileg beállított szük és ellenséges kis szemével megy. Nem is említve, hogy legtöbb „írónk“ egy pesti kávéház hűvösében irodalmi emlékfószlánnyokból és újságírói fecsegésekből írja meg a magyar vidéket.

Stilust, azt lehet tanulni Szabó Dezsőtől, annyi bizonyos.

(Dorozsma)

Galli Máttyás

LEVELESTÁR

Mandola Aladár dr. Készséggel elhiszük, hogy cikkében a Széphalom által (1929:268) főlemlített helyesírás; hibák nem az eredeti kéziratból származnak és így sajtóhibáknak tekintendők. – *Egy buta ember naplója.* Novellája kitűnő tipust rajzol: a félszeg, tehetségtelen, napszámban robotoló Strébert, aki minden akar lenni, de senki sem lesz; ostobaságokkal elfecsérelt életét megírja regénynek, amiért kinevetik; erre fölcsap moralistának, hogy korlátoltságára alibit igazoljon; és egy ízléstelenül „szép“ mondattal, egy botránkozó frázis, olcsó újságsikerek kedvéért emberéleteket tesz tönkre ... Szemforgató farizeusság járma alatt nyögünk: sajnos, az irodalom és kritika mai atmoszférája nem engedi meg az ilyen pörére vetköztető írásmű közlését. Ki meri ma megírni, amit érez és gondol a morál, politika, társadalom fundamentumairól? Azok, akik védeni látszanak ezeket a fundamentumokat, sokszor csupán csak a maguk kis élősdi-fészket akarják biztonságban tudni. Aki

pedig magasan fölhangott a várfokára, azt az alantjáró kapaszkodók szívesen és könnyen letaszítják. – *Magántanár*. A tudományos vitát tudósok között nemcsak megengedhetőnek, hanem egyenesen szükségesnek tartjuk. De ebből nem következik, hogy egy tudós a kollégája magánéletét pellengére állítsa. Izlés dolga. Semmilyen formában nem akarunk a kérdéssel foglalkozni. – *Pesti Napló*. Azt írja, hogy Magyarországon minden tizenöt diákra egy egyetemi tanár esik. Nagy tévedése a kulturpolitikai logikának! Mert nem elég a hallgatók számát elosztani a tanárokéval. Ennyit a kisiskolások is tudnak. De minthogy egy hallgató hetenként legalább 30 órát hallgat és minthogy egy tanár heti öt órát ad elő, hatszor tizenöt, azaz kilencven hallgatóra esik egy egyetemi tanár. Különben, ha a Pesti Napló logikáját elfogadjuk, akkor pl. egy olyan gimnáziumban, ahol 600 a növendékek száma és ehhez 40 a tanár (ennyi a normális pesti középiskolában a létszám), akkor a középiskolákban is 1:15 volna az arány oktató és oktatott között ...